

νον ἄσχημον, ἢ ἀντίθεσις τοῦ ὑψηλοῦ, ὡς τοῦ ἀμυδροῦς πως εἰς τὴν συνείδησιν ὑποπίπτοντος ἐφηρμοσμένου ὠραίου.

Κεφάλαιον τέταρτον.

Τὸ τραγικὸν καὶ τὸ ὠραῖον.

Ἐπίσης καὶ τὸ «τραγικὸν» ἀποτελεῖ μίαν ἀξίαν ἀποδιδομένην εἰς διάφορα ἀντικείμενα, τῆς ὁποίας ὅμως τὸ νόημα πρέπει ἐν πρώτοις νὰ καθορίσω. Εἶπα δὲ ἤδη εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ὅτι ἡ μέθοδος τοῦ Ἀριστοτέλους, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἔννοια τοῦ τραγικοῦ καὶ τῆς τραγωδίας πρέπει νὰ εὐρευθῆ ἔκ τῆς συγκρίσεως περιωνύμων τραγωδιῶν, δὲν εἶναι καλή ¹⁾. Μεθοδολογικῶς ὀρθῶς τιθέμενον, τὸ πρῶτον ζήτημα εἶναι ν' ἀνακαλυφθοῦν οἱ ὅροι (αἱ συνθῆκαι), ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἓνα ἀντικείμενον (εἰδικώτερον τὸ ἀντικείμενον τῆς τραγωδίας) ἐκτιμᾶται ὡς «τραγικόν». Εἶναι ἀσήμαντον ὅτι ἡ λέξις «τραγικόν» παρήχθη ἀπὸ τὴν λέξιν τραγωδία· ἡ λέξις αὕτη παρήχθη ὅλως τυχαίως, ἀπὸ ἑξωτερικοὺς λόγους, ὥστε πρέπει νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὄχι ἡ λέξις, ἀλλὰ τὸ τί αὕτη θέλει νὰ ἐκφράσῃ, τὸ ὁποῖον, ἐννοεῖται, εἶναι ἀρχαιότερον τῆς λέξεως, διὰ τῆς ὁποίας ἔγινε μετὰ ταῦτα ὑπόδειξις αὐτοῦ. Ἡ λέξις «τραγωδία», «τραγικόν» παρήχθη, ὡς γνωστόν, ἀπὸ τὴν ἐνδυμασίαν τοῦ χοροῦ (ὁ χορὸς αὐτὸς παρουσίαζεν τραγομόρφους πᾶνας), ὁ ὁποῖος ἀνεπτύχθη εἰς δράμα λεγόμενον τραγωδίαν· ὁ χορὸς αὐτὸς ἔψαλλε στρεφόμενος (χορεύων) περὶ τὴν θυμέλην τοῦ θεοῦ Διονύσου τὸν λεγόμενον διθύραμβον, ἐπομένως τὸ σπουδαῖον εἶναι ὄχι τὸ ἐνδυμα τοῦ χοροῦ (τὸ τί παρουσιάζει αὐτός), ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ ψαλλομένου διθύραμβου. Εἶναι δὲ ἀδιάφορον ὅτι ἡ λέξις τραγωδία

1) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 4. Ἐκ τῶν νεωτέρων τῶν ἐφαρμοσάντων τὴν μέθοδον τοῦ Ἀριστοτέλους ἰδιαιτέρως πρὸς κατανόησιν τοῦ τραγικοῦ ἀναφέρω τὸν Volkelt, Aesthetik des Tragischen, ὁ ὁποῖος ὅμως συμπληρώνει, λέγει, τὴν μέθοδον ἐκείνην μὲ τὴν ψυχολογικὴν μέθοδον, λαμβάνει δηλαδὴ ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν προξενεῖ τὸ τραγικὸν ἐπὶ τοῦ θεατοῦ. Ὡστε κατὰ τοῦ Volkelt ἰσχύει ὅτι εἶπα καὶ κατὰ τῆς ψυχολογικῆς μεθόδου· πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 8.

ἔλαβεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ γενικωτέραν κάπως ἔννοιαν. Ἡ ἀρχικὴ ὑπόθεσις διετηρήθη εἰς τὸ δράμα τὸ λεγόμενον «τραγωδία», εἶναι δὲ ἐπίσης ἀξιοσημείωτον ὅτι, ὅπου σήμερον σχεδὸν εἰς ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως «τραγικόν», οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες μετεχειρίζοντο τὴν λέξιν «λυπηρός», «οἰκτρός».

Ἡ ἀνάλυσις λοιπὸν τοῦ διθυράμβου ἐκείνου, ὃ ὁποῖος ἐψάλλετο ὑπὸ τοῦ τραγικοῦ χοροῦ καὶ ὃ ὁποῖος ἐξέθιτε καὶ ἐξύμνει τὰ πάθη, τὰ παθήματα τοῦ Διονύσου, δεικνύει ὅτι τὸ γεγονὸς τὸ λεγόμενον «τραγικόν» εἶναι τὸ «λυπηρὸν» καὶ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ λυπηροῦ τοῦ πάσχοντος βίου ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ πρὸς ἐπικράτησιν. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς καμμίαν γλῶσσαν πόνοι τοῦ σώματος ὡς τοιοῦτοι δὲν λέγονται «τραγικά» φαινόμενα, ἀλλὰ καὶ οὔτε φυσικαὶ καταστροφαὶ αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς καὶ οὔτε καλλιτεχνικαὶ παραστάσεις παθῶν, ἀπλῶς ὡς καλλιτεχνικαὶ παραστάσεις ἐκτιμώμεναι, ὠνομάσθησάν ποτε καὶ ὀνομάζονται τραγικά φαινόμενα ἢ γεγονότα. Ὅπου καὶ εἰς τοιαύτας περιστάσεις γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως (τῆς ἀξίας) «τραγικόν», ἐκεῖ λαμβάνεται πάντοτε ὑπ' ὄψιν ἐνσυνειδήτως ἢ ἀσυνειδήτως ὁ βίος ὡς τοιοῦτος.

Ἡ βᾶσις λοιπὸν τῆς ἐρεῦνης περὶ τοῦ «τραγικοῦ» πρέπει νὰ εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον τὸ ἄμεσον γεγονὸς τοῦ λυπηροῦ τοῦ πάσχοντος βίου ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ πρὸς ἐπικράτησιν καὶ νὰ γίνῃ προσπάθεια πρὸς ἀκριβῆ κατανόησιν αὐτοῦ. Ὅσα ἐλέχθησαν περὶ «τραγικοῦ», ὅτι δηλαδὴ παρουσιάζει μίαν ἀνωτέραν ἔριν, ἔριν ἀνωτέρας φύσεως, π. χ. ἔριν τῆς ἀνάγκης (τῆς ἀναγκαιότητος) κατὰ τῆς ἐλευθερίας, ἢ ἔριν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς «ἠθικῆς οὐσίας» ἢ τῆς «ἠθικῆς φύσεως» κτλ., ὅλα τὰ τοιαῦτα καὶ ἂν θὰ ἦσαν ἀκόμη ὀρθά, εἶναι δυνατὸν ν' ἀφοροῦν τὸ πολὺ τὸ κρυπτόν (ἓνα κρυπτόν) νόημα τῆς ὑποθέσεως τοῦ «τραγικοῦ» καὶ ὄχι τὴν ὕλην τοῦ αὐτῆν καθ' ἑαυτήν· ὥστε τὸ πρῶτον θὰ εἶναι ἡ ἐξακρίβωσις καὶ κατανόησις τῆς ὕλης αὐτῆς ἢ τῆς κατανόησις τοῦ λυπηροῦ τοῦ πάσχοντος βίου ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ πρὸς ἐπικράτησιν. Ὑπάρχουν μὲν πάλιν καὶ οἱ λέγοντες ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τοῦ λυπηροῦ ἐνὸς ἀπλῶς πάσχοντος βίου, ἀλλὰ περὶ μεγάλου καὶ σοβαροῦ πάθους, περὶ

μεγάλης θλίψεως, ἢ ὅπως ἡ γνώμη αὐτὴ ἐκφράζεται πάντως ὀρθότερα, περὶ μεγάλου, ὑψηλοῦ θλιβομένου καὶ πάσχοντος βίου, περὶ μεγάλης, ὑψηλῆς πασχούσης προσωπικότητος, περὶ τοῦ πάθους καὶ τῆς θλίψεως ἑνὸς προσώπου, τὸ ὁποῖον ἐξέχει ὑπεράνω τῶν κοινῶν ἀνθρώπων κατὰ τι ἀξιόλογον. Ἄλλὰ ἡ γνώμη αὐτὴ δὲν ἔχει βάσιν τὸ παιδίον τὸ ἀγωνιζόμενον κατὰ τοῦ τέλους του, π. χ. κατὰ μιᾶς οἰασδῆποτε φυσικῆς ἢ ἄλλης καταστροφῆς, ἢ προσπᾶθειά του πρὸς ἀπολύτρωσιν, ὁ ἀγὼν του κατὰ τοῦ περιβάλλοντος, κατὰ τοῦ κινδύνου, ἢ θλίψις καὶ τὰ πάθη του κατὰ τὸν ἀγῶνα αὐτόν, ἀποτελοῦν μίαν περίπτωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ὄχι μόνον πάντοτε γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως τραγικόν, ἀλλὰ καὶ ἡ ὁποία δὲν εἶναι πάντως ὀλιγότερον τραγικὴ μιᾶς ἀναλόγου περιπτώσεως ἐν τῷ βίῳ ἑνὸς οἰουδῆποτε ἥρωος. Ὀρθότερον λοιπὸν θὰ εἶναι ἐκ τῶν προτέρων νὰ μὴ γίνῃ περιορισμὸς τῆς ἔννοιᾳς τοῦ λυπηροῦ τοῦ πάσχοντος βίου ὡς τραγικοῦ, ἀλλὰ νὰ θεωρηθῆ ὡς εὐνόητον ὅτι, ἐπειδὴ κάθε πάθημα εἶναι ὑποκειμενικὴ κατάστασις, ἐπομένως καὶ τὸ πάθος καὶ ὁ ἀγὼν πρὸς ἐπικράτησιν πρέπει νὰ καταμετροῦνται πρὸς τὰς δυνάμεις τοῦ ἀγωνιζομένου καὶ πάσχοντος. Δηλαδή ὁ μόνος κανὼν εἶναι ὅτι τὸ πάθος, ἢ θλίψις πρέπει νὰ εἶναι μεγάλη ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὸν φορέα της καὶ ὁ ἀγὼν νὰ ὑπερβαίνη τὰς δυνάμεις τοῦ φορέως αὐτοῦ τοῦ πάθους. Ἐννοεῖται ὅμως ἐπίσης ὅτι ὁ φορεὺς αὐτὸς τοῦ πάθους (τῆς θλίψεως), ἀκριβῶς ἕνεκα τοῦ ἀγῶνος του κατὰ τῆς αἰτίας τοῦ πάθους, πρέπει ταυτοχρόνως νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀνώτερος, ἰσχυρότερος τῆς θλίψεως καὶ ὡς γενναῖος καὶ ἀποφασισμένος ν' ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς αἰτίας της. Πρέπει, ὅπως θὰ δείξω ἀκόμη ἀκριβέστερα, νὰ ἐπέλθῃ ὁ ἀγὼν πρὸς ἀπομάκρυνσιν, πρὸς καταπάτησιν τῆς αἰτίας τῆς θλίψεως καὶ ἐπομένως αὐτῆς τῆς ἰδίας θλίψεως. Ὁ ἀγὼν δὲ αὐτὸς θὰ εἶναι μία προσπᾶθεια ἀνωτέρα τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἱκανοτήτων τοῦ προσώπου, καὶ ὅμως τὸ πρόσωπον αὐτὸ (ὁ φορεὺς τῆς θλίψεως, τοῦ πάθους, ὁ ἥρωος) θὰ παρουσιάζεται ἀκριβῶς ἀποφασισμένος ν' ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα, νὰ ὑποστῆ τὰ πάντα καὶ θὰ δεικνύεται ἱκανὸς νὰ ὑποφέρῃ τὰ πάντα καὶ νὰ μὴ χάσῃ

Ἐλευθερόπουλος. Τὸ ὠραῖον, ἡ καλλιτεχνία.

τὴν τόλμην, νὰ μὴ ὑποκύψῃ, νὰ μὴ ἐκφύγῃ δειλῶς τὸν ἀγῶνα, νὰ μὴ θελήσῃ νὰ ὑποχωρήσῃ.

Τὸ πρῶτον ζήτημα εἶναι λοιπὸν νὰ κατανοηθῇ ἡ γένεσις τοῦ πάθους, τῆς θλίψεως καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς. Τί σημαίνει ἡ ἔννοια πάθος καὶ θλίψις τοῦ βίου ἐν ἀγῶνι καὶ δι' ἀγῶνος πρὸς ἐπικροτήσιν καὶ διὰτὶ πάσχει, διατὶ θλίβεται, πότε πάσχει καὶ πότε θλίβεται ὁ βίος;

1. Τραγικὸν πάθος ἢ τραγικὴ θλίψις.

Θέτω τὴν ἐρώτησιν γενικῶς: πότε πάσχει, πότε θλίβεται ὁ βίος ὡς βίος αὐτὸς καθ' ἑαυτόν;

Ὁ βίος εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ καὶ νὰ καθορισθῇ ὑπὸ δύο ἀπόψεις, βιολογικῶς, ἀπλῶς μόνον ὡς φυσικὸν φαινόμενον καὶ ἠθικῶς ὡς ἐντολή, ὡς ὠρισμένη ἐντολή πρὸς ἐκπλήρωσιν. Κατὰ τὴν πρώτην ἀποψιν (ἀπλῶς βιολογικῶς) ὁ βίος εἶναι ἓνα φυσικὸν γεγονὸς συνιστάμενον ἀπὸ ὠρισμένας φυσικὰς εἰς ὅλα τὰ ζῶντα ὄντα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκδηλουμένας ἐνεργείας, πρὸ πάντων τῆς πείνης καὶ τοῦ ἔρωτος. Ἐκ τοιαύτης ἀπόψεως θεωρούμενος, ὁ βίος πρέπει νὰ καθορισθῇ, ἐννοεῖται, ὡς τάσις πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ζωῆς, ὥστε βίος καὶ ἱκανοποίησις τῆς ζωῆς θὰ θεωρηθοῦν ὡς ἓνα καὶ τὸ αὐτό. Ἐννοεῖται ὁμοίως ὅτι ἕκαστος βίος, ὡς ἰδιαιτέρως ὠρισμένος βίος, ἔχει καὶ τὰ ἰδιάζοντά του χαρακτηριστικὰ, τὰ ἰδιώματά του, τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς τείνοντα πρὸς ἱκανοποίησιν. Κατὰ τὴν δευτέραν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν περίπτωσιν, ἥτοι κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ βίου ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως, θὰ γίνῃ καθορισμὸς τοῦ βίου ὡς ἐνεργείας πρὸς ἱκανοποίησιν μιᾶς ὠρισμένης, ἀπὸ τὴν βιολογικὴν ἔννοιαν τοῦ βίου μὴ ἀπαιτουμένης ἐντολῆς πρὸς ἐκτέλεσιν· ὁ ἀνθρώπινος βίος πρέπει κατὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ μέσον, ὡς ἡ ὁδὸς πρὸς πραγματοποιήσιν μιᾶς ἰδιαιτέρας «ἠθικῆς» λεγομένης καταστάσεως.

Αἱ δύο αὐταὶ ἀπόψεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐπιβάλλουν καὶ τὴν ἐκδοχὴν δύο πιθανῶν εἰδῶν πάθους, θλίψεως, τοῦ βίου.

Κατὰ τὴν πρώτην, ἤτοι τὴν βιολογικὴν ἀποψιν τοῦ βίου, ὁ βίος θὰ πάσχη, θὰ θλίβεται, ὅταν καὶ καθ' ὅσον δὲν ἱκανοποιεῖται ἡ ζωὴ, κατὰ τὴν δευτέραν, ἤτοι τὴν ἠθικὴν ἀποψιν τοῦ βίου, ὁ βίος θὰ πάσχη, ὅταν καὶ καθ' ὅσον δὲν ἱκανοποιεῖται ὁ ὠρισμένος κατὰ διάνοιαν συλληφθεὶς σκοπός. Ἄλλὰ πάλιν ὁ βίος, βιολογικῶς θεωρούμενος, ὅπως ἤδη ανέφερα, δὲν εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον τὸ ἀφηρημένον σχῆμα τῆς πείνης καὶ τοῦ ἔρωτος· τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἀνθρώπους, ἕκαστος ἀνθρώπος εἶναι μία ἰδιαιτέρα ποιότης, δηλαδή μία ἰδιαιτέρα ιδιότης, ἢ μᾶλλον, ἐφ' ὅσον οἱ ἀνθρώποι πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἔργα οἴονει μωσαϊκὰ ἀπὸ διαφόρους (εἰς ὅλους κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον κοινὰς) ιδιότητας, ἢ ὑπεροχῆ, ἢ ἐπικράτησις μιᾶς ιδιότητος. Κατὰ τοιαύτην ἔννοιαν εἶναι ἐπομένως πᾶς ἀνθρώπος μία ἰδιαιτέρα φύσις. Ὡστε ἡ βιολογικὴ ἔννοια τοῦ βίου ὡς τοῦ φυσικοῦ γεγονότος τοῦ συνισταμένου ἐν τῇ ἱκανοποιήσει τῆς ζωῆς πρέπει νὰ κατανοηθῇ ἰδιαιτέρως ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἀνθρώπον κατὰ τρόπον, ὥστε ἱκανοποιήσεις τῆς ζωῆς νὰ μὴ σημαίνει ἀπλῶς καὶ μόνον τὴν ἱκανοποιήσιν τῆς πείνης καὶ τοῦ ἔρωτος ἀλλὰ καὶ τὴν ἱκανοποιήσιν τοῦ ἰδιάζοντός εἰς ἕνα ἕκαστον ἀνθρώπον, τῆς ἰδιαιτέρας ποιότητος, τῆς ἰδιαιτέρας ιδιότητος ἐνὸς ἑκάστου ἀνθρώπου. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει τὸ πάθος, ἢ θλίψις, τοῦ βίου θὰ ἐπέρχεται, ἐννοεῖται, καὶ ὁσάκις δὲν ἱκανοποιεῖται ὁ ἰδιαίτερος αὐτὸς βίος· π.χ. ὁ ἐκ φύσεως ποιητῆς (ὁ γεννημένος ποιητής), ὁ ἐκ φύσεως κλέπτης (ὁ γεννημένος κλέπτης) θὰ πάσχουν, θὰ θλίβονται, καθ' ὅσον δὲν θὰ εἶναι εἰς θέσιν (δὲν θὰ τοὺς ἐπιτρέπεται) νὰ ἱκανοποιήσουν τὴν ἰδιαιτέραν τῶν αὐτῶν φύσιν. Ὡστε βιολογικὴ καὶ ἠθικὴ ἀποψις τοῦ βίου καὶ τοῦ πάθους, τῆς θλίψεως τοῦ βίου καταλήγουν κατὰ τελευταῖον λόγον εἰς τὸν αὐτὸν ὄρισμόν τῆς θλίψεως, τοῦ πάθους τοῦ βίου· τυπικῶς ὑπάρχει πάντοτε μία καὶ ἡ αὐτὴ αἰτία τοῦ πάθους, τῆς θλίψεως τοῦ βίου, ἤτοι ἡ θλίψις, τὸ πάθος ἔχει τὴν αἰτίαν του εἰς τὴν μὴ ἱκανοποιήσιν τῆς ἰδιαιτέρας ἐντολῆς, ἢ ὁποία ἔπρεπε νὰ πραγματοποιηθῇ· ἡ ἰδιαιτέρα αὐτὴ ἐντολὴ εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἢ μία ἰδιαιτέρα φυσικὴ ποιότης, ἰδιαιτέρα φυσικὴ ιδιότης, ἰδιαιτέρα φυσικὴ ὁρμὴ ἐν ἑκάστῳ ἀνθρώπῳ, ἢ ἡ ἰδιαιτέρα «ἠθικὴ» λεγομένη ἐντολή, τὴν ὁποίαν ἀδιάφορον πῶς οἰκειοποιεῖται ὁ ἀνθρώπος.

Ἔνας ὠρισμένος λοιπὸν βίος, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἱκανοποιηθῆ κατὰ τὸν ἰδιόζοντα εἰς αὐτὸν τρόπον, πάσχει, θλίβεται. Ἡ πάθησις ὅμως αὕτη εἶναι ὄχι ἀπολύτως, ἀλλὰ ὑπὸ ὠρισμένους ὄρους ἀναγκαῖα· πάθος, θλίψις, εἶναι μία ὑποκειμενικὴ κατάστασις. Ὡστε πρῶτον μὲν εἶναι ἀδιάφορον ποίαν γνώμην ἔχει ὁ παρατηρητὴς περὶ ἐνὸς βίου καὶ τοῦ πάθους του, δεύτερον δὲ τὸ πάθος, ἢ θλίψις, γεννᾶται μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἔχει συνείδησιν τῆς περιοριζομένης, τῆς ἐμποδιζομένης ἱκανοποιήσεως τοῦ βίου του. Δηλαδή, πρῶτον, ὅτι π.χ. ἐγὼ οἰκτίρω, λυποῦμαι ἓνα ἄνθρωπον, διότι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἱκανοποιηθῆ τὸν βίον του, αὐτὸ δὲν εἶναι λόγος νὰ θλίβεται καὶ νὰ πάσχει καὶ ἐκεῖνος ὁ οἰκτιρόμενος ἄνθρωπος· ἕκαστος πρέπει νὰ λάβῃ συνείδησιν τῆς ἑαυτοῦ καταστάσεως. Δεύτερον, εἶναι τελείως ἀσημαντον ὅτι κανεὶς ἐγκρίνει ἢ κατακρίνει τὴν θλίψιν, τὸ πάθος ἐνὸς ἄλλου· ἓνας ἄνθρωπος εἶναι δυνατὸν νὰ θλίβεται, νὰ πάσχει, διότι δὲν δύναται νὰ πραγματοποιήσῃ ἓνα ἠθικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον αὐτὸς θεωρεῖ ὡς σκοπὸν τοῦ βίου του, ἢ μίαν ἰδιότητά του, μίαν οἰανδήποτε τάσιν του, τὴν ὁποίαν καὶ ἄλλοι εὐρίσκουν δικαίαν καὶ ὀρθήν, εἶναι δὲ δυνατὸν νὰ εὐρίσκη τὴν ἐγκρισιν καὶ ὄλων τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ δὲν θλίβεται καὶ δὲν πάσχει ὀλιγώτερον αὐτοῦ ὁ ἄλλος, ὁ ὁποῖος πάσχει, θλίβεται, διότι π.χ. ἐκ γενετῆς ἔχων τὴν ἰσχυρὰν τάσιν νὰ κλέψῃ, θέλει νὰ κλέπτῃ καὶ δὲν εἶναι εἰς θέσιν, διότι εἶναι δεμένος. Ὁ κύριος λοιπὸν ὄρος διὰ νὰ ἐπέλθῃ, διὰ νὰ προξενηθῆ θλίψις, πάθος εἰς ἓνα βίον εἶναι τὸ νὰ ἔχη ἔλθῃ εἰς συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου ὅτι εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ βίου του ἐγεννήθησαν ἐμπόδια. Ἡ ἐξωτερικὴ, ἢ ὄρατὴ οὕτως εἰπεῖν ἀπόδειξις διὰ τὴν ὑπαρξιν τῆς τοιαύτης συνειδήσεως εἶναι ὁ ἀγὼν· ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ἀγωνίζεται κατὰ τῶν ἐμποδίων τῆς ἀναπτύξεώς του, ἀγωνίζεται, ἀδιαφορῶν τὸν θάνατον, διὰ ν' ἀπομακρύνῃ τὰ ἐμπόδια ἐκεῖνα, ἀγωνίζεται διὰ νὰ εἶναι εἰς θέσιν ν' ἀναπτύξῃ, νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἰδιότητά του, τὴν φύσιν του, νὰ φθάσῃ τὸν σκοπὸν του. Ἐξ ἄλλου πάλιν μόνον εἰς ἐκεῖνον τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχει ἢ συνείδησις ὅτι ἐμποδίζεται, κωλύεται, καταπατεῖται ἢ ἀνάπτυξις του, καὶ μόνον ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος θ

ἀναλάβη πράγματι τὸν ἀγῶνα πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἐμποδίων ἐκείνων, εἰς τὸν ὅποιον ὁ σκοπός, τὸν ὅποιον θέλει νὰ πραγματοποιήσῃ, ἢ ἡ ἰδιότης, τὴν ὁποίαν θέλει νὰ ἀναπτύξῃ καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πραγματοποίησιν τῆς ὁποίας ἀγωνίζεται, ἔχουν γίνει ὁρμὴ ἀκαταμάχητος, ἐνεργοῦν ὡς φύσεις ἀκαταδάμαστος, ἐνεργοῦν μὲ δύναμιν στοιχείων. Μία μικρὰ ποιητικὴ ἰδιότης, ἢ κλίσις πρὸς κλοπὴν, ἢ συνήθης τάσις πρὸς κυριαρχίαν, ἢ συνήθης ἐρωτικὴ τάσις κτλ., ἰδιότητες, αἱ ὁποῖαι ἀπαντοῦν εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, δὲν προξενοῦν, ἐὰν ἐμποδισθοῦν, θλίψιν, πάθος τοῦ βίου καὶ δὲν γίνονται αἰτία ἀγῶνος πρὸς ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἐμποδίου ἢ τῶν ἐμποδίων. Αἱ τάσεις αὗται καὶ γενικῶς ὅλαι αἱ ἰδιότητες καὶ ποιότητες τοῦ βίου πρέπει νὰ ἔχουν φθάσει μίαν ὠρισμένην δύναμιν διὰ νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκδηλωθῶν ἀκριβῶς ὡς μία ὠρισμένη φύσις καὶ ποιότης ἐνὸς ὠρισμένου ἀνθρώπου, πρέπει νὰ ἔχουν γίνει δύναμις κυριαρχοῦσα τῶν λοιπῶν φαινομένων τοῦ βίου καὶ τῶν λοιπῶν ἰδιοτήτων, πρέπει νὰ ἔχουν λάβει χαρακτῆρα ἐκρήξεως, ἢ, ὅπως εἶπα, νὰ ἔχουν γίνει φύσις ἀκαταδάμαστος, ὁρμὴ ἀκαταμάχητος, νὰ ἐνεργοῦν μὲ δύναμιν στοιχείων.

Ἡ ἐν ἀγῶνι καὶ δι' ἀγῶνος ἐκδηλουμένη θλίψις (τὸ τοιοῦτον πάθος) τοῦ βίου ὡς βίου συνίσταται λοιπὸν ἐν τούτῳ ὅτι ἡ ἱκανοποίησις τῆς ἰδιαιτέρας φύσεώς του ἐν ἐκάστῳ ἀνθρώπῳ εὐρίσκει ἐμπόδια, κωλύεται, ἔρχεται ὡς ἐμποδιζομένη εἰς τὴν συνείδησιν, ἢ δὲ ἰδιαιτέρα αὕτη φύσις τότε, ἔνεκα τῆς ἀκαταμαχῆτου ὁρμητικῆς τάσεώς της, ἐξωθεῖ εἰς τὸν ἀγῶνα πρὸς ἀπομάκρυνσιν, πρὸς καταπάτησιν τῶν ἐμποδίων. «Εἶμαι ὅπως εἶμαι, ἀδυνατῶ νὰ εἶμαι ἄλλως, ἢ θὰ ἐπιτύχω ἢ θὰ ἐκλείψω !» αὕτη εἶναι τότε ἡ φωνὴ οὕτως εἰπεῖν τοῦ βίου αὐτοῦ.

Ἐδῶ γεννᾶται ἓνα ἰδιαίτερον ἐρώτημα· ἐπειδὴ δηλαδὴ ἡ τραγωδία εἶναι, ὅπως εἶπα, κατ' ἀρχὴν μόνον δραματικὴ παράστασις τοῦ τραγικοῦ, παράστασις, ἐννοεῖται, ἰποτεινομένη εἰς θεατὰς, πρέπει νὰ ἐξετασθῇ, ἐὰν πράγματι καὶ ἡ τραγωδία ἔχει ὡς ὑπόθεσιν τῆς πᾶσαν, ἢτοι ἀδιάφορον πῶς, ἀπὸ ποίαν αἰτίαν παραγομένην θλίψιν, πᾶν πάθος τοῦ βίου. Τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶναι δυνατὸν νὰ λυθῇ κατὰ δύο τρόπους, θεωρητικῶς κατ' ἀρχὴν καὶ ἀντικειμενικῶς διὰ τῶν μέχρι τοῦδε συγγραφεισῶν τραγωδιῶν. Κατ'

ἀρχὴν λύεται τὸ ζήτημα σύντομα· προϋποτιθεμένου ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐκ φύσεως καὶ ἀντικειμενικὸν καλλιτεχνικὸν ἐνδιαφέρον, ἐννοεῖται ὅτι παντὸς εἴδους θλίψεις, παντὸς εἴδους πάθη τοῦ βίου (δηλαδὴ ἀδιαφόρως πρὸς τὴν αἰτίαν των) καὶ ἀγῶνες πρὸς ἀπομάκρυνσίν των εἶναι δυνατόν νὰ γίνουν εἰς ὑποθέσεις τραγωδιῶν. Ἄλλωστε κάτι ὅμοιον συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλα εἶδη καλλιτεχνίας· π. χ. ὁ κόσμος ὅλος κατακρίνει ἴσως τὸν μέθυσον, μᾶλα ταῦτα ἔγινεν ὁ μέθυσος πολλάκις ὑπόθεσις εἰκόνων καὶ μάλιστα σπουδαίων καὶ μάλιστα τοιούτων, τὰς ὁποίας ὁ κόσμος ὅλος εὕρισκει ὠραίας. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἐκ τῶν προτέρων λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ τραγωδία θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιήσῃ ὡς ὑπόθεσιν μόνον ὠρισμένας (π.χ. μόνον ἐξ ἠθικῶν λόγων προερχομένας) θλίψεις. Ἄλλο ζήτημα εἶναι ὅμως, εἰάν ἡ τραγωδία ἔκαμε καὶ πράγματι χρῆσιν τῆς ἀρχῆς αὐτῆς. Ἐξετάζω λοιπὸν καὶ τὰς ὑποθέσεις τῶν διαφόρων τραγωδιῶν, αἱ ὁποῖαι συνεγράφησαν καὶ ἀπέκτησαν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἀνθρωπότητος. Εὕρισκω δὲ ὅτι αἱ τραγωδίαί, παριστάνουσαι θλίψιν, πάθος βίου ἐν ἀγῶνι καὶ δι' ἀγῶνος, δὲν ἔλαβον ποτὲ ὑπ' ὄψιν τὴν αἰτίαν τῆς θλίψεως, τοῦ πάθους, καὶ ἐνεκρίθησαν μάλιστα ὡς ἀριστουργήματα τῆς καλλιτεχνίας, χωρὶς νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ αἰτία τῆς θλίψεως τοῦ βίου, τὸν ὁποῖον παριστάνουν. Ἄς ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ γνωστότεραι τῶν τραγωδιῶν διὰ νὰ ἐννοηθῇ τὸ πρᾶγμα καλῶς· ἡ Ἀντιγόνη π.χ. θλίβεται, πάσχει, διότι δὲν τῆς ἐπιτρέπεται νὰ ἐκδηλώσῃ εἰς τὸν ἀδελφόν της (τὸν ἐχθρὸν τῆς οἰκογενείας της) τὰς τελευταίας τιμὰς, νὰ τὸν ἐνταφιάσῃ· ὁ Richard III (κατὰ τὸν Shakespeare) θλίβεται, πάσχει, διότι δὲν τοῦ ἐπιτρέπουν πλέον νὰ εἶναι βασιλεὺς (ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον ἀπέκτησε διὰ ληστειῶν καὶ φόνων)· ὁ Hamlet (κατὰ τὸν Shakespeare) πάσχει ἐξ ἰδεολογίας ἕνεκα τῆς κακίας τῶν ἀνθρώπων, συγκεκριμένως, διότι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ φονεύσῃ τὴν μητέρα καὶ τὸν θεῖον του καὶ νὰ λάβῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐκδίκησιν διὰ τὸν ὑπ' αὐτῶν φονευθέντα (δηλητηριασθέντα) πατέρα του κτλ. Ναὶ μὲν δὲν ἔγινε ποτὲ δραματικὴ ἐπεξεργασία (δηλαδὴ δὲν ἐγράφη ἡ τραγωδία) τοῦ πάθους, τῆς θλίψεως π.χ. ἐνὸς ἐκ γενετῆς (φυσικῶς) κακούργου, ὁ ὁποῖος κατέστη ἀκίνδυνος διὰ δεσμῶν καὶ δὲν εἶναι ἐπομένως εἰς θέσιν νὰ ἱκανοποιηθῇ

τὴν φύσιν του· ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἀδιάφορον, διότι ἡ παρὰλειψις αὐτῆ τῆς ποιήσεως (τῆς τραγωδίας) δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχη ὡς αἰτίαν τῆς τὸ κακὸν, τὸ ἀνήθικον τῆς αἰτίας τῆς θλίψεως τοῦ κακούργου· ὁ κακούργος ὁ πάσχων διὰ τῶν δεσμῶν δὲν εἶναι χειρότερος τοῦ Richard III, τοῦ ὁποίου ἡ θλίψις τοῦ βίου μᾶλλον ταῦτα ἐδραματοποιήθη.

Ὡστε πᾶσα θλίψις, πᾶν πάθος τοῦ βίου, ζητοῦντος νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν ἀγῶνι καὶ δι' ἀγῶνος, ἀνεξαρτήτως τῆς ὡς ἠθικῆς ἢ ὡς ἀνηθικῆς ἐκτιμωμένης αἰτίας τῆς, μόνον ὡς πάθος, ὡς θλίψις ἐνὸς ἰδιαζόντως καὶ ὠρισμένως ἐκδηλουμένου βίου εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελέσῃ, πράγματι δὲ καὶ ἀπετέλεσε τὸ θέμα (τὴν ὑπόθεσιν) δράματος (τραγωδίας).

Ἴσως εἶναι δυνατόν νὰ νομίσῃ κανεὶς ὅτι, ὅπου ἡ αἰτία τῆς θλίψεως εἶναι ἀνήθικος, ἐκ τῆς δραματοποιήσεώς τῆς πηγάζει κάτι τὸ ἠθικὸν καὶ ὅτι εἰς τοιαύτας τραγωδίας τὸ τοιοῦτον συμπέρασμα εἶναι καὶ ἡ πρόθεσις (ὁ σκοπὸς) τοῦ ποιητοῦ, ἢ τῶν τραγωδιῶν τοιούτου εἴδους. Ἀλλὰ ἡ τοιαύτη ἀποψις ἀφορᾷ φανερώτατα εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ φορέως τῆς θλίψεως (τοῦ ἥρωος)· εἰς τὸ ζήτημα δὲ αὐτὸ θὰ ἐπανέλθω, πρὸς τὸ παρὸν εἶναι ἀσήμαντον διὰ τὸ γεγονὸς τοῦ πάσχοντος βίου· ὁ βίος αὐτὸς θλίβεται ἔνεκα τῶν ἐμποδίων κατὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ὠρισμένης φύσεώς του καὶ ἀγωνίζεται πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐμποδίων αὐτῶν.

Ἐπάρχουν δὲ τέσσαρες εἰδικαὶ περιπτώσεις τῆς θλίψεως τοῦ βίου ἐν τῇ προσπαθείᾳ, ἐν τῷ ἀγῶνι του πρὸς ἐπικράτησιν, αἱ ἐπόμεναι.

1. Ὁ ἄνθρωπος (ὡς βίος) θλίβεται, πάσχει, ὅταν (ἢ εἰάν) ἀγωνίζεται κατὰ τοῦ θανάτου ἔνεκα τοῦ πύθου του πρὸς ζωὴν τοῦ ἐκδηλουμένου ὡς ἀκαταμάχητον ὁρμῆς.

2. Ὁ ἄνθρωπος (ὡς βίος) θλίβεται, πάσχει, ὅταν (ἢ εἰάν) δὲν τοῦ ἐπιτρέπεται (τοῦ ἀπαγορεύεται) ν' ἀναπτύξῃ (νὰ πραγματοποιήσῃ) τὴν ὡς ἀκαταμάχητον ὁρμὴν παρουσιαζομένην ἰδιότητά του.

3. Ὁ ἄνθρωπος (ὡς βίος) θλίβεται, πάσχει, ὅταν (ἢ εἰάν) ἐκ λόγων αὐστηροῦς αὐτοκριτικῆς ἐμποδίζεται ν' ἀναπτύξῃ (νὰ πραγματοποιήσῃ) τὴν ὡς ἀκαταμάχητον ὁρμὴν ἐκδηλουμένην ἰδιότητά του.

4. Ὁ ἄνθρωπος (ὡς βίος) θλίβεται, πάσχει, ὅταν (ἢ διότι) ἀκριβῶς ἱκανοποιῇ τὴν ὡς ἀκαταμάχητον ὁρμὴν ἐκδηλουμένην ἰδιότητά του.

Ὁ ἀκριβῆς αὐτὸς ὁρισμὸς ὅλων τῶν περιπτώσεων, κατὰ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται τὸ τραγικὸν τοῦ βίου, ἔχει ὡς βᾶσιν τοῦ τὸ φαινόμενον (τὴν πιθανότητα) ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἐφ' ὅσον ἐνεργεῖ ἢ ἐφ' ὅσον δὲν ἐνεργεῖ, εἶναι δυνατὸν νὰ περιέλθῃ (ἢ περιέρχεται) εἰς διαμάχην (διαφωνίαν) ἢ μὲ τὸν ἴδιον ἑαυτόν του ἢ μὲ τὸ περιβάλλον του. Ὁ καθημερινὸς βίος παρουσιάζει ἀκριβῶς παρατηρούμενος, ἄπειρα παραδείγματα καὶ διὰ τὰς τέσσαρας ἐκείνας περιπτώσεις εἰς διαφόρους βαθμοὺς ἰσχυροῦς ἐκφραστικότητος. Ἀναφέρω μερικὰ τοιαῦτα παραδείγματα, διὰ νὰ διευκολύνω τὴν κατανόησιν αὐτῶν. Πρὸς ὀρθὴν κατανόησιν τῆς πρώτης περιπτώσεως ἅς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἐν πρώτοις ὁ ἀγὼν, ἢ πάλη, ἐκάστου ἀνθρώπου κατὰ τοῦ θανάτου, καθ' ὅσον πρὸ τοῦ θανάτου παρουσιάζεται τοιοῦτος ἀγὼν· δὲν ἐννοῶ δὲ τὴν ἀπλὴν ἀγωνίαν τοῦ θανάτου, ἀλλὰ τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ θανάτου· πρὸ πάντων ὁμως γίνεται ὁ ἀγὼν αὐτὸς συνειδητός, ὅταν πρόκειται περὶ τοῦ ἀγῶνος ἐνὸς νέου ἀνθρώπου ποθοῦντος νὰ ζήσῃ καὶ νὰ κατορθώσῃ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο καὶ προσπαθοῦντος οὕτως εἰπεῖν ἀποθνήσκων ν' ἀποφύγῃ τὸν θάνατον. Πρὸς καλὴν κατανόησιν τῆς δευτέρας περιπτώσεως ἅς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν τὸ πλῆθος ἐκεῖνο διαφόρου εἴδους ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι αἰωνίως παραπονοῦνται καὶ πάσχουν, διότι δὲν τοὺς ἐπετράπη ἢ δὲν εἶχον τὰ μέσα νὰ ἐκλέξουν τὸ ἐπάγγελμα, διὰ τὸ ὁποῖον ἢ φύσις των εἶχε τάσιν, ἢ ἅς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν π.χ. ὁ ἐκ φύσεως μουσικός, ὁ ὁποῖος ἔνεκα ἐνὸς οἰουδήποτε ἀτυχήματος δὲν εἶναι πλέον εἰς θέσιν (ἢ καὶ δὲν τοῦ ἐπιτρέπεται) νὰ ἐργάζεται, νὰ ἐνεργῆ συμφώνως πρὸς τὴν ἐνδόμυχον τάσιν του. Πρὸς ὀρθὴν κατανόησιν τῆς τρίτης περιπτώσεως ἅς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὁ πολὺ προσεκτικὸς ἐκεῖνος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ ἔνεκα αὐτοκριτικῆς νὰ καταπατήσῃ τὴν ἐκδήλωσιν μιᾶς οἴασδήποτε ἰσχυροῦς ὁρμῆς του καὶ εὐρίσκεται ἐν αἰωνίῳ ἀγῶνι μὲ τὸν ἴδιον ἑαυτόν του. Τέλος πρὸς καλὴν κατανόησιν τῆς τετάρτης περιπτώσεως ἅς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὁ ὄχι σπάνιος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος οὕτως εἰπεῖν δι' ἐκάστης του πράξεως προξενεῖ ἐκ νέου τὴν δυσ-

τυχίαν του, μίαν κατάστασίν του, ἣ ὁποία γίνεται εἰς αὐτὸν συναισθητῆ ὡς δυστυχία, χωρὶς νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ προλαμβάνῃ τοιαύτας πράξεις του, πράξεις πηγαζούσας ἐξ ὁρμῆς ἐνδομύχου.

Τώρα παρατηρῶ τὴν τραγωδίαν. Ἐπειδὴ, ὅπως ἀπέδειξα¹⁾, κάθε πάσχων βίος ἐν ἀγῶνι πρὸς ἐπικράτησιν ἀδιακρίτως τῆς αἰτίας τοῦ πάθους εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ θέμα (ὑπόθεσις) μιᾶς τραγωδίας, ἐννοεῖται ὅτι πρέπει καὶ νὰ περιμένεται, ὅτι αἱ τέσσαρες ἐκεῖναι περιπτώσεις τῆς θλίψεως τοῦ βίου θὰ εὑρεθοῦν καὶ εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν τραγωδιῶν. Αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ πράγματι. Μόνον διὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν τῶν θλίψεων, τὰς ὁποίας διέκρινα, δὲν ὑπάρχει καμμία αὐτοτελὴς καὶ τελεία τυπικὴ τραγωδία· ἀλλὰ τὸ γεγονὸς αὐτὸ πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ ὅτι οὔτε ἡ ὑπόθεσις θὰ ἦτο ἐκτενὴς πρὸς δραματοποίησιν, οὔτε καὶ θὰ προσείλκυεν ἀρκετὰ τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον· ἄλλωστε ὑπάρχει ἀκριβῶς ἡ τραγωδία τοῦ Clarence ἐν τῇ τραγωδίᾳ Richard III τοῦ Shakespeare· ὡς ἀναγνωσθῇ ἐκεῖ ἡ παράστασις τοῦ ἀγῶνος μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου· ὁ νέος αὐτὸς πρίγκηψ Clarence ἀγαπῶν ἐνδομύχως καὶ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τὴν ζωὴν ταράττεται καὶ μόνον ὑπὸ τῆς ἰδέας ὅτι εἶναι δυνατὸν ν' ἀποθάνῃ, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ τὸν φρονεύσουν· ὄνειρεύεται ὅτι πνίγεται καὶ ἐξυπνᾷ τεταραγμένος

«Θεέ μου, τί κακὸ μοῦ φάνηκε,

«νὰ πνίγεται κανεὶς!

«τί τρομερὸς μοῦ εἶναι τῶν νερῶν

«ὁ μαῦρος θόρυβος ἀκόμη!»

καὶ ἀμέσως βλέπει νὰ στέκωνται κοντὰ του δύο κακούργους (τοὺς δύο, τοὺς ὁποίους εἶχε στείλει ὁ Richard διὰ νὰ τὸν φρονεύσουν)· πῶς τοὺς παρακαλεῖ νὰ τοῦ χαρίσουν τὴν ζωὴν! τοὺς ὀνομάζει μὲ ἀβρότητα ἀδελφούς του, τὰ δύο καθάρματα, προσπαθεῖ νὰ διεγείρῃ ἠθικὴν συνείδησιν ἐντὸς των κτλ.

Διὰ τὰς τρεῖς ἄλλας περιπτώσεις τοῦ πάσχοντος βίου ἐν τῷ ἀγῶνί του περὶ ἐπικρατήσεως ὑπάρχουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ

1) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 101 κ. ε.

ἦττον τυπικαὶ τραγωδίαι. Διακρίνω τοὺς ἐπομένους εἰς τὰς τρεῖς ἐκείνας περιπτώσεις ἀνταποκρινομένους τύπους τραγωδίας.

Πρῶτος τύπος (ὁ ὁποῖος ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν τῶν φαινομένων τοῦ βίου) ἡ τραγωδία Ἀντιγόνη. Ἡ Ἀντιγόνη εἶναι (ὅπως τὴν παρουσιάζει ὁ Σοφοκλῆς) ἡ προσωποποίησης τῆς ἰδέας τῆς ἀγάπης, καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ ἐχθροῦ· «οὐ τοὶ συνέχθην, ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν». Ἀλλὰ δὲν τῆς ἐπιτρέπεται ν' ἀσκήσῃ τὴν φύσιν της αὐτὴν· οἱ ὑφιστάμενοι, οἱ κείμενοι νόμοι, ὁ βασιλεὺς Κρέων, εἶναι τὰ ἐμπόδια· αὐτὴ ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀλλάξῃ, πάσχει λοιπὸν, θλίβεται καὶ ἱκανοποιουῦσα τὴν φύσιν της (ἐνταφιάζει, παραβαίνουσα τοὺς νόμους, τὸν ἐχθρὸν τῆς πατρίδος ἀδελφὸν της) καταστρέφεται ἢ ἰδία, αὐτοκτονεῖ ἐν ἀπελπισίᾳ. Ὁμοία εἶναι γενικῶς καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ὑπόθεσις τῆς τραγωδίας Προμηθεὺς καὶ τῆς τραγωδίας Richard III. Αἱ δύο αὐταὶ τραγωδίαι εἶναι χαρακτηριστικαί· παριστάνουν ὅμοιον εἶδος πάθους, τὸ ὁποῖον ὅμως προέρχεται ἀπὸ δύο ἀκριβῶς ἀντιθέτους αἰτίας· ὁ Προμηθεὺς εἶναι ἡ προσωποποίησης τῆς φιλανθρωπίας, ὁ Richard ἡ προσωποποίησης τῆς σιδηρᾶς θελήσεως νὰ καταλάβῃ τὴν ἐξουσίαν, τὴν ἀρχὴν, νὰ γίνῃ βασιλεὺς, ἡ ὁποία θέλησις καὶ πραγματοποιεῖται διὰ φρόνου καὶ σφαγῶν ἄνευ τῶν ἐλαχίστων ἐνδοιασμῶν, ἀλλὰ μόλις πραγματοποιηθεῖσα καὶ καταδιώκεται ἐκ νέου. Πάσχουν λοιπὸν καὶ οἱ δύο, ἦτοι καὶ ὁ Προμηθεὺς καὶ ὁ Ριχάρδος, διότι παρουσιάζονται ἐμπόδια εἰς τὴν μέχρι τοῦδε ἐνέργειάν των, ἐμπόδια εἰς τὴν κατὰ φύσιν αὐτῶν ἐνέργειαν.

Δεύτερος τύπος (ὁ ὁποῖος ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν τρίτην περίπτωσιν τῶν φαινομένων τοῦ βίου) ἡ τραγωδία Hamlet. Ὁ Hamlet, ὁ ἰδεολόγος καὶ αἰσιόδοξος, παραλύει οὕτως εἰπεῖν, λαμβάνων πείραν τῆς κακίας τῶν ἀνθρώπων (ἀμέσως, τῆς κακίας τῆς μητρὸς του καὶ τοῦ θείου του, οἱ ὁποῖοι ἐφρόνευσαν τὸν πατέρα του κτλ.), ἀλλὰ πάλιν ὄχι κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ θελήσῃ ν' ἀφήσῃ τὰ πάντα καὶ ν' ἀποσυρθῇ ἀπὸ τὸν κόσμον· μᾶλλον ἔχει τὴν τάσιν νὰ διορθώσῃ ὅλα τὰ κακῶς ἔχοντα· ἀλλὰ πάλιν εὐρισκόμενος πρὸ ἀπεριορίστου κακίας, δὲν ξεύρει πῶς νὰ ἐνεργήσῃ· ἀρχίζει λοιπὸν ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ του· νὰ ἐνεργήσῃ ἢ νὰ μὴ ἐνεργήσῃ· πάσχει, θλίβεται, ἀναλαμβάνων δὲ τέλος τὸν

πόλεμον, τὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς κακίας, πίπτει, καταστρέφεται ὁ ἴδιος ὡς ἀδυνατότερος.

Τρίτος τύπος (ὁ ὁποῖος ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν τετάρτην περίπτωσιν τῶν φαινομένων τοῦ πάσχοντος, τοῦ θλιβομένου βίου) ἡ τραγωδία *Θιδαίπρους*· αὐτὸς προξενεῖ τὴν θλίψιν, τὸ πάθος αὐτὸς εἰς ἑαυτὸν, θλίβεται, πάσχει ἀκριβῶς ἱκανοποιῶν τὴν φύσιν του, τὴν ἰδιότητά του· θέλει πάντως νὰ μάθῃ τὴν καταγωγὴν του, καὶ ἄς προκύβῃ ὅ,τι θέλει, ἀλλὰ μανθάνων αὐτὴν μανθάνει ὅτι εἶναι ὁ φρονεὺς τοῦ πατρὸς του καὶ ὁ σύζυγος τῆς μητρὸς του καὶ γίνεται θῦμα τῆς ἐρεύνης του, ἀντὶ νὰ φανῇ ἀνώτερος τῶν περιστάσεων.

2. Ἡ ἀναγκαιότης τῆς θλίψεως, τοῦ πάθους.

Ἡ θλίψις, τὸ πάθος γεννᾶται λοιπὸν, διὰ νὰ τὸ ἐπαναλάβω συντόμως, ἢ διότι ἐμποδίζεται ἡ ἱκανοποίησις τῆς ἰδιότητος (ἐν τοιαύτῃ δὲ σημασίᾳ: τῆς φύσεως) τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ὁποῖα ἐκδηλώνεται ὡς ἀκαταμάχητος ὁρμὴ, ἢ ἀκριβῶς διότι ἱκανοποιεῖται· πάντοτε δὲ πρόκειται περὶ ἐμποδίων τιθεμένων ἢ ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος, ὅπως εἰς τὸν πρῶτον τύπον τῆς τραγωδίας, ἢ καὶ ὑπὸ ἐσωτερικῶν ἀντιπάλων ἰδεῶν καὶ ὁρμῶν, ὅπως εἰς τὸν δεύτερον καὶ τρίτον τύπον τῆς τραγωδίας.

Καὶ ὅμως ἡ διάκρισις αὕτη μεταξὺ δύο εἰδῶν ἐμποδίων δὲν πρέπει νὰ παρασύρῃ εἰς μίαν ἐσφαλμένην ἐξήγησιν τῶν αἰτιῶν τῆς θλίψεως ἐνὸς ὠρισμένου βίου ἐν τῷ ἀγῶνί του πρὸς ἐπικράτησιν. Ἡ θλίψις προξενεῖται πάντοτε μόνον ἐκ τῶν ἐνδον, ἔνεκα τῆς ὠρισμένης φύσεως τοῦ πάσχοντος, οὐδέποτε ἔξωθεν, ἀπὸ τὸ περιβάλλον· τὸ περιβάλλον, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ ἀντίπαλοι ἰδέαι καὶ ὁρμαί, δηλαδὴ γενικῶς τὰ ἐμπόδια πρὸς γένεσιν τῆς θλίψεως, εἶναι μόνον ἀφορμαὶ καὶ ὄχι αἰτίαι αὐτῆς. Θὰ ἐξηγηθῶ. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι, ὅπως καὶ ἐξέθηκα ἤδη, ἡ θλίψις εἶναι μία κατάστασις ὑποκειμενικὴ καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ εἶν πάσχη κανεὶς ἢ ὄχι ἐξαρτᾶται ὄχι ἀπὸ ἀφορμὰς δυναμένας νὰ παραγάγουν θλίψιν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποῖαν παραγάγουν αἱ ἀφορμαὶ ἐκεῖναι. Διὰ νὰ πά-

σχη, νὰ θλίβεται κανείς, πρέπει νὰ παραχθῆ ὠρισμένη στάσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι τῶν ἀφορμῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατὸν νὰ παραγάγουν, νὰ προξενήσουν θλίψιν, νὰ γίνουν αἰτίαι θλίψεως· τότε δὲ εἶναι ἀδιάφορον, εἴαν αἱ ἀφορμαὶ ἐκεῖναι, τὰ ἐμπόδια, διὰ τῶν ὁποίων προκαλεῖται τὸ πάθος, ἢ θλίψις, ἔρχονται ἔξωθεν ἢ ἐκ τῶν ἔνδον τοῦ ἀνθρώπου (ἐκ τῶν ἀντιπάλων ἰδεῶν καὶ ὁρμῶν του).

Ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ τῶν αἰτιῶν τῆς θλίψεως εἶναι ψυχολογική, ἀνταποκρίνεται ὅμως εἰς αὐτήν, ὅπως ἔπρεπε καὶ νὰ περιμένεται, καὶ ἡ ἰδιαιτέρα ἀνάλυσις ὅλων τῶν περιπτώσεων τοῦ βίου, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ βίος, ὁ ἀνθρώπος δηλαδή, πάσχει, θλίβεται, καὶ τῶν εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ἀνταποκρινομένων δραματικῶν ὑποθέσεων. Εἰς τὸν τύπον Hamlet εἶναι τὸ πρᾶγμα φανερὸν αὐτὸ καθ' ἑαυτό· τὸ ἐμπόδιον τὸ παράγον τὴν θλίψιν εἶναι μὲν ἡ ἀντίληψις τοῦ περὶ κακίας τοῦ κόσμου, ἀλλὰ αὐτὴ δὲν θὰ εἶχε σημασίαν, εἴαν αὐτὸς εἶχε τὴν δύναμιν πρὸς καταπολέμησίν της ἢ πρὸς ἀδιαφορίαν ἀπέναντί της· ἀπεναντίας ἡ ἀντίληψις τοῦ περὶ κακίας τοῦ κόσμου γεννᾷ τώρα τὴν θλίψιν, τὸ πάθος, ὁ Hamlet ἀπελπίζεται σχεδὸν ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ καθαρῶσθῆ ὁ κόσμος, ἀκόμη καὶ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐξιλέωσιν τοῦ φονευθέντος πατρὸς του, συγκρατούμενος ἐξ ἠθικῆς ἀπόψεως καὶ εἰς τὴν ὀργὴν του καὶ τὴν τάσιν του νὰ φονεύσῃ τὴν μητέρα του. Ἐὰν ὁ Hamlet πρῶτον δὲν ἔδιδε εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς μητρὸς καὶ τοῦ θείου του (ἐφόνευσαν τὸν πατέρα του) γενικὴν σημασίαν, σημασίαν τῆς κακίας ὅλων τῶν ἀνθρώπων, δεύτερον δὲ εἶχε τὴν ἐσωτερικὴν δύναμιν νὰ φονεύσῃ, ὅπως ὁ Ὀρέστης, τὴν μητέρα καὶ τὸν θεῖον του, ἐκδικούμενος κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὸν πατέρα του, δὲν θὰ ἐθλίβετο, δὲν θὰ ἔπασχεν, ἢ θὰ συνησθάνετο μὲν ἀμέσως νέαν θλίψιν διὰ τῆς ἠθικῆς του συνειδήσεως (τὸ βαθύτερον αὐτὸ νόημα τῶν Ἐρινύων, αἱ ὁποῖαι καταδιώκουν τὸν Ὀρέστην ὡς φονέα τῆς μητρὸς του), ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀναλόγως τῆς ἀντιλήψεώς του ἢ θὰ εὔρισκε κάπως ἐκ νέου τὴν ἰσορροπίαν του (ὅπως ὁ Ὀρέστης), ἢ θὰ κατεστρέφετο θλιβόμενος τίς οἶδέ πως. Ἡ ἀναλυτικὴ αὐτὴ ἐξήγησις τοῦ πάθους τοῦ Hamlet ἰσχύει (mutatis mutandis) καὶ διὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ Οἰδίποδος. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν περίπτωσιν τῆς Ἀντι-

γόνης (ἢ τοῦ Richard III ἢ τοῦ Προμηθέως) πρόκειται περὶ τῆς ἰδίας καταστάσεως· ἡ αἰτία τοῦ πάθους εὗρισκεται κατὰ τελευταῖον λόγον ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ ἥρωος· ἡ αἰτία αὐτὴ εἶναι ἢ ἀντίληψις του περὶ τῶν ἐμποδίων, ἢ κυρίως ἢ δύναμις, μὲ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται ἢ πρὸς ἱκανοποίησιν τείνουσα ἰδιότης του (ἢ φύσις του) ὡς ἀκαταμάχητος ὁρμή· εἴαν ἢ Ἀντιγόνη, ἢ καὶ ὁ Richard III., ἢ ὁ Προμηθεύς, ἢ ὁ Ρωμαῖος καὶ ἢ Ἰουλιέτα θὰ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ὑπακούσουν εἰς τὰ ἐμπόδια, νὰ μεταβληθοῦν κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ περιβάλλοντος, δηλαδὴ κατὰ βαθύτερον λόγον, εἴαν ἢ ἰδιότης, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζουν, ἢ ἐχθροφιλία, ἢ τάσις πρὸς ἰσχύν, ἢ φιλανθρωπία, ὁ ἥρωας, δὲν ἦσαν ἀκαταμάχητοι ὁρμαί, τότε δὲν θὰ ἔπασχον· ἐννοεῖται ὅμως ὅτι τότε δὲν θὰ ἦσαν καὶ οἱ ὠρισμένοι ἐκεῖνοι χαρακτῆρες, αἱ ὠρισμένοι ἐκεῖναι φύσεις. Ὁ ὑποκύπτων εἰς ἄλλην θέλησιν ἢ δὲν εἶχεν ἰδικὴν του ἰδιαιτέραν, ἢ ὁποία τείνει ὡς ἀκαταμάχητος ὁρμὴ πρὸς ἱκανοποίησιν, ἢ πάσχει, διότι ἀναγκάζεται νὰ ὑποκύψῃ, ἀλλὰ πάσχει ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς φύσεώς του αὐτῆς τῆς ἀκαταμαχήτου, ἢ ὁποία τείνει πρὸς ἱκανοποίησιν, ἀλλὰ εὗρισκει ἐμπόδια.

Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι ἐμφανίζεται μὲν ἢ αἰτία τῆς θλίψεως, τοῦ πάθους, ὡς μία διαμάχη τοῦ ἀνθρώπου (τοῦ πάσχοντος ὑποκειμένου) ἢ μὲ τὸν ἑαυτὸν του (τὰς ἀντιθέτους του ἰδέας καὶ ὁρμὰς ἢ ἰδιότητας) ἢ μὲ τὸ περιβάλλον του· ἀλλὰ ἢ διαμάχη αὐτὴ δὲν εἶναι κυρίως αἰτία, ἀλλὰ ἀφορμὴ πρὸς θλίψιν. Ἡ αἰτία ἢ κυρία τῆς θλίψεως εἶναι ἢ ἰδιάζουσα φύσις τοῦ πάσχοντος ἀνθρώπου, τὸ γεγονὸς ὅτι ἢ κυριαρχοῦσα φύσις του εἶναι ἀκαταμάχητος καὶ ὅτι τοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς ἄλλας ἀπαιτήσεις (ἰδικὰς του ἢ τοῦ περιβάλλοντός του). Εἶμαι ὅπως εἶμαι, ἀδυνατῶ νὰ εἶμαι ἄλλως! Τὸ πάθος, ἢ θλίψις (πᾶσα θλίψις) εἶναι λοιπὸν ἐκ τῶν ἐνδον ἀναγκαῖα, ὁ ἀνθρώπος πάσχει, θλίβεται ἐξ ἐνδομύχου ἀνάγκης. Ὑπάρχει ἕνας μόνον τρόπος ὑπάρξεως, ἕνα μόνον εἶδος τοῦ βίου, διὰ τοῦ ὁποίου ἀποτρέπεται ὁ κίνδυνος ἐκεῖνος τῆς γενέσεως τῆς θλίψεως, ἢτοι ὁ τρόπος τῆς ὑπάρξεως, ὁ τρόπος τοῦ βίου τελείως ἄνευ ἐμποδίων, ἐννοεῖται, ὅχι διότι τὰ ἐμπόδια εἶναι ἢ αἰτία τῆς θλίψεως, ἀλλὰ διότι ἢ ἀνένδοτος καὶ ἀκαταμάχητος.

ἔσωτερικὴ ἐκείνη τάσις ἢ πρὸς ἱκανοποίησιν τείνουσα δὲν θὰ εὕρισκε πρόσκρουμα καὶ δὲν θὰ ἐπήρχετο διαμάχη. Ὡστε τὸ τραγικὸν πάθος προϋποθέτει καὶ τὸν ἀμετάβλητον χαρακτῆρα τοῦ ἐμποδίου· τὸ ἐμπόδιον πρέπει νὰ μείνῃ ὡς ἐμπόδιον, ὅπως καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς τραγικὸν πρόσωπον προϋποτίθεται τὸ ἀμετάβλητον τῆς πρὸς ἱκανοποίησιν τεινούσης ἰδιότητός του, τὴν ὁποίαν ἔνεκα τούτου ἀκριβῶς ὠνόμασα τὴν ὡς ἀκαταμάχητον ὁρμὴν παρουσιαζομένην φύσιν του. Πλὴν τούτου προϋποτίθεται ἐπίσης ὅτι τὰ ἐμπόδια εἶναι ἰσχυρότερο ἢ ὄχι, ἐννοεῖται, τῆς ἰδιαζούσης φύσεως τοῦ ὠρισμένου βίου, ἀλλὰ τῶν δυνάμεων τοῦ βίου πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος· διότι εὐθύς ὡς αἱ δυνάμεις τοῦ βίου θεωρηθοῦν ἰσχυρότεροι τῶν ἐμποδίων, θὰ ἐπήρχετο ἡ καταπάτησις αὐτῶν καὶ τότε καὶ ἡ παῦσις τῆς θλίψεως. Τοῦλάχιστον ὑπάρχουν δύο περιπτώσεις· κατὰ τὴν μίαν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερνικηθοῦν τὰ ἐμπόδια καὶ τότε θὰ παύσῃ ἡ θλίψις, κατὰ τὴν ἄλλην τὰ ἐμπόδια εἶναι ἰσχυρότερα τῶν δυνάμεων τοῦ ἀγωνιζομένου βίου καὶ τότε δὲν θὰ παύσῃ ποτὲ ἡ θλίψις. Τί θὰ γίνῃ τότε εἰς τοιαύτην περίστασιν, θὰ φανερωθῇ ἀμέσως διὰ τῆς περαιτέρω ἐρεῦνης τοῦ ζητήματος.

3. Ἡ ἀναγκαιότης τῆς καταστροφῆς τοῦ ἥρωος.

Εὐρέθη λοιπὸν ὅτι ἡ θλίψις τοῦ πάσχοντος βίου (ἀνθρώπου) εἶναι ἀναγκαία ἔνεκα τῆς ἰδιαζούσης ὡς ἀκαταμάχητου ὁρμῆς ἐκδηλουμένης φύσεώς του, ἡ ὁποία οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς μεταβλητὴ, ἐγνώσθη δὲ ὅτι καὶ τὰ ἐμπόδια δὲν ἐνδίδουν, πρέπει νὰ προϋποτεθοῦν ὡς μὴ ἐνδίδοντα. Τότε ὁμως τὰ δύο αὐτὰ γεγονότα ἐπιτρέπουν νὰ παραδεχθῇ κανεὶς μίαν μόνην περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν δύναται νὰ παύσῃ ἡ τοιαύτη θλίψις, ἥτοι ἡ θλίψις θὰ παύσῃ μόνον μετὸν θάνατον τοῦ ἥρωος· ἐὰν δὲν ὑπῆρχε θάνατος, ἡ θλίψις του, τὸ πάθος του θὰ ἦτο ἀτελεύτητον καὶ αἰώνιον.

Ἐπὶ τούτῳ ἔστω καὶ ὑποθετικῶς καὶ θλίψις ἀτελεύτητος καὶ αἰωνία, δηλαδὴ κυρίως ἥρωος φορεὺς τῆς θλίψεως